

Mozkin asmoagatik ez bada, zein da ba asmoa? Ekintzailletza sozial kooperatiborako adierazle sistema baten proposamena*

Lan honetan ekintzailletza sozial kooperatiboaren asmo soziala elikatu eta gidatzen lagundu dezakeen adierazle sistema baten proposamena aurkezten da. Batetik, adierazle sistema eta ekintzailletza sozial kooperatiboaren elementuekin analisia burutzen da, hauen motibazio eta indarrei erreparatu nahi baitie, ekintzailletzaren “jokabideen teorian” ikerketa ildoan (*behavioral theory*) beste aletxo bat jarritz. Proposamen hau bestetik, Ekintzailletza Sozialaren eta Ekonomia Sozial Eraldatzailearen (ESE) teoriari, eduki eraldatzaile konketuagoak eranstera dator. Proposamena Koopfabrika deritzon ekonomia sozial eraldatzailea eta ekintzailletza kooperatiboa sustatzeko programaren dinamizazioan diharduen Olatukoop sareko kooperatibetako kideekin elkarlanean burutu da. Ikerketa Ekintza Parte hartzaileen ikuspegi metodologikora gerturatu nahian, adierazle sistema hau modu kolektiboan eta balioztatze dinamika ezberdinen bitartez eraiki da. Modu honetara, ESEaren paradigmari zenbait inplikazio praktiko eta teoriko egiteko aukera sortu dira, ekonomia egiteko bestelako errealitateak egikaritzeko.

Se presenta la propuesta de un sistema de indicadores que pretende incidir en la práctica del emprendimiento social cooperativo y hacer su aportación en su dimensión transformadora. Primero, se pone el foco en las motivaciones y fuerzas que pudieran subyacer, aportando en la investigación de la “teoría de la conducta” (*behavioral theory*) en el emprendimiento social. Segundo, se incorporan elementos concretos de transformación a la teoría del Emprendimiento Social y Economía Social Transformadora (EST). La propuesta se realiza en colaboración con la red cooperativa Olatukoop implicada en la dinamización del programa KoopFabrika de promoción de la economía social y el emprendimiento cooperativo. El estudio se acerca al enfoque metodológico de la Investigación Acción Participativa, construyendo colectivamente el sistema de

* Eskerrak eman nahi dizkizuegu adierazle sistemaren proposamen hau eraikitzen lan egin eta parte hartu duzuen erakunde eta pertsona guztiei, ezagutzaren eraikuntza kolektiboko prozesu honetan elkarrekin aritzeak guri bederen eskaini digun ikasbide eta ahalduzte aukeragatik. Eskerrik asko danoi!

indicadores, con dinámicas de propuesta y validación. De esta forma se crean una serie de implicaciones prácticas y teóricas sobre el paradigma de la EST para ejecutar otras realidades de hacer economía.

This paper proposes a system of indicators that can help guide the social objective of cooperative social enterprises and to make its contribution to its transformative dimension. First, the focus is put on the motivations and forces that could underlie, contributing to the research of the "behavioral theory" in social entrepreneurship. Second, concrete elements of transformation are incorporated into the theory of Social Entrepreneurship and Transformative Social Economy (TSE). The proposal was developed in collaboration with members of the Olatukoop cooperative network involved in the revitalization of the Koopfabrika program, which seeks to promote social economy and cooperative entrepreneurship. In order to bring the study closer to the methodological approach of Participatory Action Research, we collectively building the system of indicators, with proposal and validation dynamics. In this way a series of practical and theoretical implications are created on the paradigm of TSE to execute other realities of making economy.

Mirene Begiristain Zubillaga

*Ekonomia eta Enpresa Fakultatea, Universidad del País Vasco-Euskal Herriko Unibertsitatea
(UPV-EHU)*

Enekoitz Etxezarreta Etxarri

*Ekonomia eta Enpresa Fakultatea, Universidad del País Vasco-Euskal Herriko Unibertsitatea
(UPV-EHU), Gizarte Ekonomia eta Zuzenbide Kooperatiboko Institutua*

Jon Morandeira Arca

*Ekonomia eta Enpresa Fakultatea, Universidad del País Vasco-Euskal Herriko Unibertsitatea
(UPV-EHU), Gizarte Ekonomia eta Zuzenbide Kooperatiboko Institutua*

Ariane Kareaga Irazabalbeitia

*Humanitateak eta Hezkuntza Zientzien Fakultatea, Mondragon Unibertsitatea (MU), Lanki
Kooperatibismoaren Institutua.*

Aurkibidea

1. Sarrera
 2. Ekintzailletza sozial kooperatiboaren eta adierazle sistemaren ezaugarritze teorikoak
 3. Ekintzailletza sozial kooperatiborako adierazle sistema: *Know-How*-a lantzen Gipuzkoako Koopfabrikako kasutik abiatuta
 4. Eztabaida eta ondorioak
- Erreferentzia bibliografikoak

Hitz gakoak: ekintzailletza soziala, ekonomia sozial eraldatzailea, adierazle sistema.

Palabras clave: emprendimiento social, economía social transformadora, sistema de indicadores.

Keywords: social entrepreneurship, transformative social economy, system of indicators.

JEL sailkapena: J54, L26.

Sarrera data: 2020/03/12

Onartze-data: 2020/07/13

1. SARRERA

Jarraian aurkezten den lanean ekintzailletza sozial kooperatiboen asmo soziala gidatzen lagun dezakeen adierazle sistema baten proposamena egiten da. Adierazle sistema bera ekintzailletza sozial kooperatiboa ulertzeko eta praktika modu batetik eraikia izan da, beraz, ekintzailletza sozial kooperatiboaren dimentsio soziala elikatu eta gidatzeaz gain bere horretan oinarri ere bada. Oinarri eta ipar izateko tresna izan daiteke proposatzen den adierazle sistema.

Ikerketa galderari dagokionez, erdigunean jarri den ekintzailletza sozial kooperatiboaren adierazle sistemarekin zuzen lotzen da: Ekintzailletza sozial kooperatiboek zein elementu izan behar dituzte ekonomia sozial eraldatzailearen baitan? Zeintzuk lirateke orduan mota honetako ekintzailletzak martxan jartzeko pizgarri suertatzen diren motibazio iturriak? Aurkezturiko proposamenaren helburu nagusia, beraz, ekintzailletza mota horien protagonisten artean aurki genitzakeen motibazioen eta helduleku teorikoen karakterizazioa burutzeko lehen hurbilketa bat egitea da.

Proposaturiko adierazle sistemak, modu honetan, motibazio horiek identifikatu, helburuen arabera antolatu, eta horiek neurgarri egiteko irizpide eta adierazle sorta bat eskaintzea du xede. Era berean, adierazle sistema honek bere aplikagarritasun praktikoaz harago, maila teorikoan ekonomia sozialaren eta ekintzailatza sozialaren ingurumarian agertzen diren eztabaida teorikoetan ere ekarpena egitea bilatzen du. Zentzu horretan eta artikulu honetako laugarren puntuan jasotzen da eztabaida horretan adierazle sistemak egiten duen ekarpen teorikoa, Ekonomia Sozial Eraldatzailea ulertzeko eta praktikatu ahal izateko oinarriak eta aldi berean iparra zehaztuz.

Hurbilketa teorikoari dagokionez, helburu horiek erdietsi nahian, adierazle sistemaren hurbilketa teorikoa hiru erpinetatik bideratu nahi izan da: ekintzailatza sozialaren “jokabideen teoria” ildoan sakondu da lehenik Youngen ekarpenetan sakonduz (Young, 1983 eta 2013); ekonomia soziala, ekonomia solidarioa eta ekonomia sozial eraldatzailea proposamenek mahai gaineraturiko eztabaida teorikoen testuinguruan kokatu da, paradigma bilakaera xehetuz; eta azkenik, tresna honen ekarpen metodologikoaren inguruan ere zenbait zehaztapen egin nahi izan dira, proposaturiko tresna ekintzailatzen emaitza sozialaren ebaluazioa egiteko baino, erakundeetan barne eraldaketa prozesuak sustatzeko helduleku gisa sortua izan baita.

Laburbilduz, gizarte ekintzaileentzat ekonomia sozial eraldatzailearen paradigmak finkatzen dituen helburuetara hurreratzeko iparrorratz bat eskaintzeko helburuz proposatzen da jarraian aurkeztzen den adierazle sistema. Bere aplikagarritasun praktikoari begira, ekintzailatza horien barne prozesu eraldatzaileak zein gizartearekiko eta inguruarekiko elkarlanean dimentsio eraldatzaileak prozesuak dinamizatzeko baliabide gisa pentsatua izan da.

Proposamena eraikitzeke metodologia, Koopfabrika ekintzailatza sozial kooperatiboak sustatzeko programaren dinamizazioan diharduen Olatukoop sareko kooperatibetako kideekin elkarlanean burutu da. Horretarako, Ikerketa Ekintza Partehartzaile ikuspegi metodologikora gerturatu gara, adierazle sistema hau kooperatibistekinmodu kolektiboan eraiki da, proposamen eta balioztatze dinamika ezberdinen bitartez.

Erreferentzia metodologikotzat izan da Jara (2012). Izan ere, autore honek ebaluazioa ez du emaitzen neurketa huts moduan soilik ulertzen. Ebaluazioaren prozesuak berak beste prozesu batzuk aktibatu eta barnebiltzen ditu: Ekintza hezitzaile bat da ebaluazioan parte hartzaileentzat eta era berean, hobetzeko lerro proposamenak eginez amaitzen da praktika konkretuak zehaztuz hobetu ahal izateko.

Beraz, ekarpen honekin, maila praktikoan, ekintzailatza sozialen barne eraldaketa prozesuak gidatzeko tresna bat eskaintzen da; maila teorikoan, ekonomia sozial eraldatzailea zehatzago definitzen laguntzen duten helburu eta irizpideen proposamen xehatuagoa burutu.

2. EKINTZAILETZA SOZIAL KOOPERATIBOAREN ETA ADIERAZLE SISTEMAREN EZAUGARRITZE TEORIKOAK

2.1. Ekintzailatza sozialaren “jokabide teoriarik” ba al da ekintzailatza sozial kooperatiboarentzako?

2013. urtean EMES Network erakundeak, enpresa sozialen azterketan espezializaturiko nazioarteko ikerketa sareak, Liejan antolaturiko 4. Nazioarteko Konferentziak esaera hauxe hartu zuen goiburutzat: *If not for profit, for what? And how?* (Mozkin asmoagatik ez bada, zertarako? Eta nola?). Modu honetan, 30 urte lehenago Dennis Young (1983) ikerlariak argitaraturiko obra seminalaren berreskuratze deliberatuaren bitartez, abiapuntu hartako galderaren egokitasuna berrestez gain, bigarren galdera batekin osatu zen lehena: eta nola?

Dennis Youngen (1983) lehen ekarpen hark, mozkin asmorik gabeko erakundeen teorizazio ekonomikoaren esparruan bide berri bat zabaldu zuen, eskaintzaren ikuspegia jorratu zuen lehen ekarpena izan baitzen. Ordura arteko lehen saio teorikoek, mozkin asmorik gabeko erakundeen aldeko hautua egiten zuten kontsumitzaileen arrazoibideetan arakatu zuten, halako moduz ze ikerketa galdera nagusiak formulazio honetan hartzen baitzuten oinarri: kontsumitzaileek zergatik jotzen dute mozkin asmorik gabeko erakundeetara beren beharrianak modu arrazionallean asetzeko? (Etxezarreta eta Pérez

de Mendiguren, 2018). Galdera horri erantzuten saiatu ziren hirugarren sektoreari buruzko teoria neoklasikoaren lehen ekarpenak, Weisbord-en (1975) estatuko akatsen teoria, Hansman-en (1980) kontratu akatsen teoria, Salamon-en (1987) boluntario akatsen teoria, etab.

Young-en (1983) ekarpenak bide berri bat ireki zuen, bestelako begiratua proposatzen baitzuen: ekintzaile batek hirugarren sektoreko erakunde bat abian jartzeko zein indar eta motibazio izan ote zitzakeen galdetuz heldu zion gaiari, lehen aldiz, “eskaintzaren ikuspegiko” (*supply side*) ikerlerroa zabalduz. *If not for profit for what?* galdera itxuraz tolesgabe xamarra formulatuz, mozkin asmorik gabeko erakundeen “Jokabide Teoria” (*Behavioral Theory*) bat osatzeko oinarri batzuk finkatu zituen lehen aldiz.

Gaurtik begiratuta, lan horri “ekintzailatza sozialaren” aurkikuntza egin izana aitortzen zaio aditu ezberdinen aldetik (Bacq eta Jansenn, 2011; Dees eta Anderson, 2006; Spear, 2006). Formulaturiko galderak eta emaniko lehen erantzun saioek, beraz, egun ekintzailatza sozialaren korpus teorikoaren abiapuntua okupatzen dute oraindik orain (Dees, 2013; Defourny eta Nyssens, 2010).

Young-en hastapeneko galderak ez du gaurkotasun izpirik galdu. Galderari, ordea, ez zaio eredu ekonomiko bakar batekin erantzuten, Young-ek ordurako aurreratzen zuen gisan (2013:XIII): “*we may never have a simple economic model of a nonprofit organization*”¹. Lehen lan hartan aurreratu zuen erantzuna, mozkin asmorik gabeko erakundeen artean beha zitekeen aniztasun handiaz jabeturik, ekintzailatza mota ezberdinen kategorizazio saio bat egiten saiatu baitzen, estilo eta estereotipo ezberdinak zenbait aldagai azaltzailerekin gurutzatuz (emandako zerbitzuaren izaera, profesionalizazio maila, industria kontzentrazio maila, lehentasun sozialen izaera) (Frumkin, 2013). Estilo estereotipikoak faktore baldintzatzaileekin gurutzatuz teoria bateratu eta oro azaltzaile (*comprehensive*) bat eraiki asmo izan zuen, nahiz eta ekintzailatza bakoitzak bere preferentziekin egokien doitzen den “antolakuntza gida” (*organizational vehicles*) hartzen zuela ondorioztatu zuen (Young, 2013).

¹ Ez dugu inoiz mozkin asmorik gabeko eredu ekonomiko sinplerik izango (egileen itzulpena).

Aniztasunaren aitortza horrek, aldiz, bete betean talka egiten du teoria mikroekonomiko klasiko osoaren premisa fundazionalarekin: mozkin asmodun erakundeen helburu nagusia (bakarra ez denean) mozkinen maximizazioa bada, aldagai horrek azaldu behar luke beste ezerk baino zehatzago bere jokabidearen nolakoa. Eskola neoklasikoaren arrakastaren (eta gaitasun azaltzaile apalaren) azalpenetako bat etor liteke bere sinplifikatze gaitasunetik. Jokabide teoria horrek, ordea, ezin azal dezake mozkin asmodun enpresa guztien helburu eta jokabidea. Begiratu mugatu horren ertzetan geratuko dira, ziur aski, egungo kapital enpresa txiki eta ertain gehien gehienak, eta baita, nola ez, bestelako asmoekin sorturiko enpresak ere.

Young-ek bere liburu seminalaren 2013ko berrargitalpenean (Young, 2013) aitortzen du, berak hasieran formulaturiko zenbait hipotesik sakoneko berrikusketa eskatzen dutela egun. Horien artean hiru azpimarratuko genituzke, lan honen bitartez aurkeztu den proposamenaren muinean aurkitzen baitira hiruok: bata, ekintzailtza soziala fenomeno individual gisa ulertzea okerrekoa dela dio, lidergo sendoko ekintzaile “heroikoa”ren mitotik oso urrun aurkitzen direla ekintzailtza sozial gehienak. Hain zuzen ere, talde lanean edo zentzu kolektiboan aurkitzen baitute motibazio iturri nagusienetako bat (de Bruin *et al.*, 2015). Bi, ekintzailtza sozialak hirugarren sektoreari loturiko logika hertsian kokatzeak, enpresa publiko eta pribatuen logiketatik kanpo, gaur egun zentzu handirik ez duela dio, geroz eta hibridazio maila handiagoak sumatzen baitira erakunde berrien artean, logika publiko, sozial eta enpresarialak bat egiten dutelarik horien jardute moduetan. Eta, hiru, ekintzailtza sozialen hazkunde estrategiek federazioaren, elkarlanaren, saretzearen logikei eusten dietela gehituko du azkenik, lehian oinarrituriko estrategiari bainoago.

Hiru elementu giltzarri horiek agertuko dira aurrerago aurkeztuko den emaitzan, baina ez dezagun pausu hori aurreratu, aurreragokoak diren zenbait galderari heldu baino lehen: mozkin asmoagatik ez bada, zertarako sortzen dira ba ekintzailtza sozialak? Zein dute ba beren asmo nagusia? Mozkin asmoari kontrajartzen zaion adiera nagusia da helburu sozialaren lehentasunarena, baina helburu sozialarekin zer ulertzen da? Denok ulertzen al dugu gauza bera?

2.2. **Ekonomia sozialaren paradigmatik Ekonomia Sozial eraldatzailearen paradigmara**

Mozkin asmoagatik ez bada helburu sozial batengatik izan bedi, beraz. Baina zein helburu sozial? Ba al da besteen gaintetik gailentzen den helburu sozialik? Eta zein gizarte ereduren peskizan finkatzen da lehentasunezko helburu sozial hori? Galderak formulatze hutsak agerian uzten du lehen unetik afera hau ebatzita egotetik zein urrun dagoen. Helburu sozialak gizarte eraldaketa proiektu zabalagoei loturik baitoaz, eta horiek modu herabe edo ausartagoan proposatu baititzaizkete egungo sistemaren alternatibak: sistemak baztertzen dituen pertsona eta kolektiboak birgizarteratsetik sistema poskapitalista baterako oinarriak jartzera, gradazio maila oso ezberdinetako alternatibak eta helburu sozialak egon badirela ezin bistatik galdu, beraz.

Helburu sozial horiek finkatze aldera, ekintzailetza sozialen izaera eta elementu bereizgarriak buruz teorizatu izan duten kontzeptu ugari agertu dira literatura akademikoan azken hamarkadatan: mozkin asmorik gabeko erakundeak, hirugarren sektorea, sektore boluntarioa, ekonomia soziala, enpresa soziala, ekonomia solidarioa, eta ekonomia sozial eraldatzailea (ESE aurrerantzean), zerrenda honetan berriena. Lehenago aurkeztu izan dira kontzeptu horiek argitzen saiatuz zenbait lan (Perez de Mendiguren, Etxezarreta eta Guridi, 2009; Perez de Mendiguren eta Etxezarreta, 2015; Etxezarreta, Perez de Mendiguren eta Morandeira, 2014; Etxezarreta eta Perez de Mendiguren, 2018;) eta kasu honetan ESE deitzen den proposamenaren kokapen teorikoa ematera baina ez da mugatuko lan hau.

Ekonomia soziala, kontzeptu juridiko gisa, helburu soziala lehenesten duten enpresa mota ezberdinen multzo bat da. Honi loturiko figura juridikoek (kooperatibak, lan elkarteak, laneratze enpresak, enplegu zentro bereziak, fundazioak, elkarteak, mutualitateak) beren logika propioak izateaz gain, denen artean partekaturiko ezaugarri batzuk izan badituztela defendatzen da ekonomia sozialaren proposamenarekin.

Ugariak izan dira azken urteetan ekonomia soziala zedarritzeko helburuz garaturiko deklarazio instituzional, lege garapen eta ikerketa akademikoak (Chaves eta Monzón,

2018; Monzón, 2016). Erakunde horiek guztiek partekatzen dituzten ezaugarriak fintze aldera erreferentziazkoa izan liteke 2002an *Social Economy Europe* (Europako Ekonomia Soziala) Europar Batasunean kooperatibek, mutualitateek, fundazioek eta elkarteek duten ordezkartza organo gorenak zerrendaturiko printzipio multzoa². Horien artean lehenak bete betean heltzen dio gure eztabaidagaiari: pertsona eta helburu sozialen lehentasuna kapitalaren aurretik. Helburu sozial hori zertan egikaritzen den jarraian zehazturiko printzipio zerrendak itxuratzen du: borondatezko atxikipen librea, bazkideen kontrol demokratikoa, bazkide erabiltzaileen interesen eta interes orokorraren bateratzea, erantzukizun eta elkartasun printzipioen defentsa eta ezarpena, autonomia kudeaketan eta botere publikoekiko independentzia, eta mozkinen gehiengoa garapen iraunkorra, bazkideen zerbitzuen interesa eta interes orokorraren aldeko helburuetara bideratzea³.

Ekonomia sozialaren proposamenak, beraz, helburu sozialaren hurbilketa propioa egiten du, nagusiki (ez soilik) erakundearen barne egituraketari loturiko funtzionamendu moldeei erreferentzia eginez (demokrazia, elkartasuna, autonomia,...) eta helburu sozial horien derrigorrezkotasun izaera azpimarratuz, enpresa horien gizarte helburuaren (*objeto social*) eginbeharretan txertaturik baitaude helburuok⁴.

Baina Ekonomia sozialeko helburuen izaera dinamikoari jarraituz, eta helburu sozial horiei sakoneko berrikusketa bat eginez, azken bi hamarkadetan paradigmaren bilakaeran bi proposamen agertu dira: ekonomia solidarioarena lehenik, eta ekonomia sozial eraldatzailearena, ondoren.

2.2.1. *Ekonomia Solidarioaren bitartez Ekonomia Soziala berrikusten*

Ekonomia solidarioak ekonomia sozialaren proposamenarekin dituen lotura, bat etortze, haustura eta eztabaidez literatura zabala dago (Laville, 2015; Coraggio, 2016; Drapery,

² <http://www.socialeconomy.eu.org/>

³ http://www.socioeco.org/bdf_organisme-478_en.html

⁴ Elementu honek bereizten du, ekonomia sozialaren proposamena Enpresaren Gizarte Erantzukizuna edo Enpresa Soziala bezalako adieretatik, lehenak helburu sozialen derrigorrezkotasuna ezartzen baitu barne estatutuen bitartez, besteek borondatezko helburu desiragarri gisa planteatzen dituzten bitartean.

2013; Levesque, 2003; Monzón eta Chávez, 2016; Pérez de Mendiguren *et al.*, 2009; Pérez de Mendiguren eta Etxezarreta, 2015). Laburbilduz, ekonomia solidarioak hiru dimentsio erantsiko dizkio ekonomia sozialaren proposamenari: lehenik, antolakuntza-ereduari dagokionez, ekonomia solidarioak irizpide juridikoa gainditzen duen prisma hobetsiko du, erakundeon izaera “hibridoan” jarritik arreta nagusia; bigarrenik, dimentsio politikoari loturik, ekonomia sozialaren funtzio politikoaren inguruko optika zabalduko du, gizarte-mailako eraldaketa prozesu zabalagoen baitan kokatuz; azkenik, dimentsio teorikoari lotuta, ekonomia solidarioak praktika berri horiek ekonomia substantibo eta pluralaren interpretazio markoaren pean teorizatuko ditu (Wanderley *et al.*, 2016; Etxezarreta eta Pérez de Mendiguren, 2018).

Proposamen berri honen bitartez, ekonomia sozialaren helburu sozialean behar besteko arreta eskaini ez zaizen bi aspektu nabarmentzen dira (Laville, 2015; Wanderley *et al.*, 2016): alde batetik erretorika eta praktika errealearen arteko amildegi geroz eta handiagoa, ekonomia sozialeko erakundeen praktika errealak, mota ezberdineko isomorfismo prozesuen bitartez, beren ingurunean hegemonikoak diren erakundeen jardute logiketara (publiko zein pribatu) hurbildu baititu, kasik azken horietaz ezin bereiztera eramanez; eta, bestalde, ekonomia sozialaren dimentsio politikoa albo batera utzia izan dela aipatzen da, bai erakundeen barne-mailan, bai eta ingurunearekiko konpromiso-mailan ere. Barne-mailan, demokrazia eta berdintasuna maila formal batean ziurtatuta izan arren, praktika errealean egikaritzeko mekanismoen eta kontrol neurrien gabezia edo indargabetzea azpimarratzen da. Kanpora begira, ekonomia sozialaren funtzio eraldatzailearen inguruko ikuspegi estrategiko propioaren gabezia da nabarmentzen dena.

Laburbilduz, hortaz, bi ideia gailentzen dira ekonomia solidarioak eginiko berrikusketan: helburu soziala betetzeko, ekonomia sozialeko erakundeek berezkoak zaizkien printzipioak operatibizatzeko borondate, estrategia eta tresna konkretuen gabezia sumatzen da, alde batetik; eta bestalde, gizarteari begira erakundeok planteatzen duten gizarte eraldaketa eredu argi baten gabezia ageri da, bestelako enpresa eredu ez kapitalistak sustatzeaz harago. Bi elementu horiek justifikatzen dute, hein handi batean, lan honetan aurkeztu den adierazle sistema propio baten eraikuntzaren zergatia.

2.2.2. *Ekonomia Sozial Eraldatzailearen bitartez proposamen sozial eta solidarioak irauli*

Ekonomia Sozial Eraldatzailearen (ESE) proposamena, denboran berriagoa dena, ekonomia solidarioaren koordenada ideologiko gertukoetan kokatzen da, nahiz eta ñabardura batzuk antzematen diren praktika konkretu batzuen interpretazio politikoan eta baita sare horietako bakoitzak lehenetsitako ekintza lerroetan ere.

Nekez aurki liteke, gaur gaurkoz, ESEren inguruko teorizazio lanik (Villalba, Egia eta Perez de Mendiguren, 2019), alde batetik proposamena oso berria delako denboran, eta bestetik, gorpuzten eta forma propioa hartzen ari den praktika baten gainean eraikitzen ari delako. Nazioarte mailan gaur gaurkoz ekonomia sozial eta solidarioa (edo ekonomia sozial solidarioa) deiturarekin izendatzen dira erakundeen federazio, instituzio eta nazioarteko programa gehienak (Pérez de Mendiguren eta Etxezarreta, 2015). Hala ere, “eraldatzaile” terminoa geroz eta onarpen zabalagoa lortzen ari dela dirudi, bai Espainiar estatu mailan (Andaluzian⁵, Euskal Herrian⁶ zein Katalunian⁷ nagusiki) sortzen ari diren sare eta proposamen berriei kasu eginez gero, eta baita nazioarteko mailan agertzen ari diren beste ekimen batzuegatik ere⁸.

Paolillok argitzen duenez (2018), ESEren proposamena ekonomia sozial eta solidarioaren esparru zabalean kokatzen da, baina eraldaketa proposamenaren planteamendu zehatzago batekin. Honela, autore honek berak ezaugarri hauexek ezartzen ditu ESEren

⁵ <http://autonomiasur.org/wp/>

⁶ Terminologiari dagokionez, hainbat eragileen terminologi propioa izateaz gain, 2016an Bilbon REASEk antolaturiko kongresuaren azken adierazpenean ere jaso geratu zen berau <https://www.economiasolidaria.org/noticias/declaracion-de-bilbao-por-una-economia-social-y-solidaria-transformadora>.

⁷ <https://bcn.coop/aprenem/>; <http://xes.cat/>; <https://ajuntament.barcelona.cat/economia-social-solidaria/ca/el-comissionat>

⁸ Azken bateratze prozesu bat ere antzematen ari da azkenaldion ekonomia solidarioa eta ekonomia eraldatzaile terminoen artean, bigarren honen indar hartze baten isla dena. Horren adierazle argia da 2020 urterako Bartzelonan antolatzen ari den Munduko Foro Soziala, zeinak Ekonomia Eraldatzaileak baitarama goiburur: bertan bat egingo dute ekonomia solidarioko nazioarteko eragileek, ekonomia feministaren, mugimendu agroekologikoaren eta ondasun komun natural, hiritar eta digitalen mugimenduarekin <https://transformadora.org/es/2020>

proposamenaren oinarrian: praktiketatik abiatutako proposamen teorikoak dira, sistema kapitalista gainditu eta ordezkatzeko helburu argia dutenak, burujabetza ekonomikodun alternatiba komunitarioak eraikiz, lurralde mailako bestelako eragile ekonomiko eta sozialekin saretuz eta bestelako korrante kritiko eta eraldatzaileekin elkarriketa eta lankidetzak emankorra izanez.

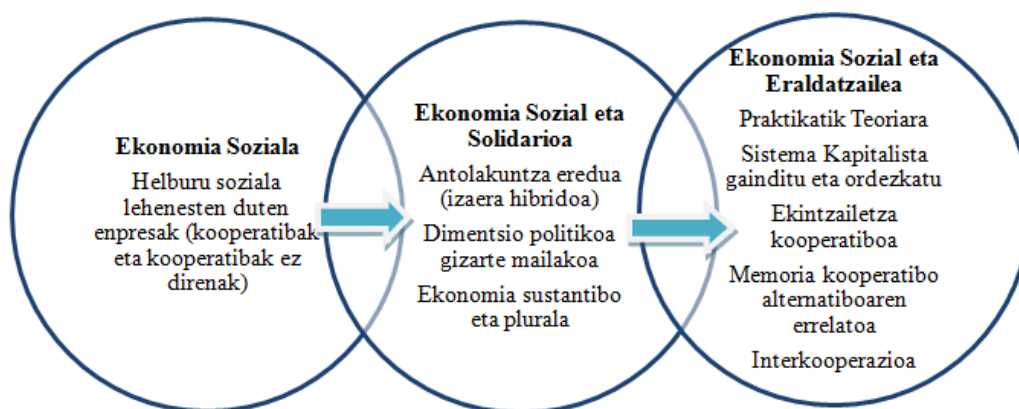
Posizio hartze politiko propio honetan, ESE proposamenak eragin nahi luke bere irudiko eraldatzaileak ez diren ekonomia solidarioko zenbait praktikan (hirugarren sektoreko logika asistentzialistak gainditu eta ahalduzko prozesuak sortuz), baina baita kooperatibismo tradizionalan ageri diren praktika ez eraldatzaileetan ere, nagusiki merkatu eskakizunei men eginez izpiritu kooperatiboa galdu duten esperientziak interpelatu (Autonomia Sur, 2017).

Beste ezberdintasun bat suma liteke praktikan sare bakoitzaren agenda propioan ere, ESEren proposamenak ezarritako lehentasunezko ildo nagusiak hauexek baitira: ekintzailatza kooperatiboaren sustapena, memoria kooperatibo alternatiboa indartuko duen errelatoaren eraikuntza eta sarearen baitako erakundeen arteko interkooperazioan sakontzeko egitura mutualisten sorrera (Fernandez, 2019)⁹. Lehen lerro horri loturik agertzen da –behin bilakaera paradigmatikoa mahai gaineratuta– jarraian aurkeztu den adierazle sistemaren planteamendua ere.

Atal honetan jorratutako hariari amaiera emateko hurrengo irudiaren bitartez Ekonomia Sozialetik ESEra eginiko matala kontzeptuala jasotzen da:

⁹ Lehentasunezko lan lerro horiek bat egiten dute zenbait kasutan hainbat erakundeen lan ildo nagusiekin, besteak beste, REAS Euskadi eta REAS Navarrakin adibidez (ikus: <https://www.economiasolidaria.org/reas-euskadi> eta <https://www.economiasolidaria.org/reas-navarra>). Dena den, REAS-en baitan azken urteetan jorratu diren lan lerro nagusietako batzuk, merkatu sozialaren eraikuntzan, tokiko politika publikoen lanketan, erakundeen kudeaketan ikuspegi feminista txertatzean edo lan honekin zerikusi zuzena duen auditoria sozialaren egitasmoan oinarritu izan dira. Olatukoopen lerro estrategikoei nolabait osatu ditzakete REAS-en agendako zenbait hutsune: mutualizaziorako egituren lanketaren bidez edo ekintzailatza kooperatiborako programa egonkorak eskainiz, Koopfabrika kasu (www.koopfabrika.eus).

1. Irudia. EKONOMIA SOZIALEKO PARADIGMATIK ESE PARADIGMARA

Iturria: Egileek egina.

2.3. Ekintzailtza sozial kooperatiborako adierazle sistemaren proposamen metodologikoa

Iruten ari garen hari diskurtsiboaren azken matazari helduz, zera litzateke orain askatu beharreko korapiloa: mozkin asmoa ez bada ekintzailtza sozial kooperatiboak bultzatzen dituen indar nagusia, eta ontzat harturik ESEren paradigmatik eskaintzen duela ekintzailtza horien erreferentzia teoriko eta politikoa, nola gerturatu orduan helburu horietara? (*and how?*- eta nola?). Nola ezaugarritu eta xehatu ESEren paradigmatik eratortzen diren helburu eta praktika konkrituak? Eta zein bitarteko jarri helburu horien operatibizaziorako? Galdera horiei erantzun asmoz abiatzen da adierazle sistema propio bat modu kolektiboan eraikitzeke egitasmoa. Zentzu horretan, beharrezkoa egiten da adierazle sistemaren ekarpenaren zorroztasun metodologikoa eraikitzeke, bere esanahia eta baliagarritasuna zehaztea, eta, horretarako, beste proposamen batzuekin –zehazki auditoretza soziala edota Ikerketa-ekintza-partehartzaileen ikuspegiarekin– partekatzen dituenak eta ez dituenak azaltzea.

Erantzun batzuk josten hasteko: ESEk ekintzailtza sozial kooperatibo berrien paradigma osatu nahi badu, adierazle sistemaren tresnak iparrorratz funtzioa bete nahi luke, ekintzailtza horiei zerumuga ikusgarri bat jarri eta haranzko ibilbidea errazteko seinale eta xendak proposatzeko. Hortaz, *and how?* (eta nola?) galderari eman dakioken

erantzun posibleetako bat da, adierazle sistemaren tresna: ekintzailatza sozial kooperatiboak ESEren paradigmara hurreratzen joaten laguntzeko iparrorratza.

Definizio zehatzagoa eskaintze aldera, adierazle sistema bat garai tarte jakin batean biltzen diren datu edo datu multzoak dira, zeintzuk erakunde batek edo erakunde bateko talde batek aurrez finkatutako helburu batzuen lorpen edo joera maila neurtzen duten (Begiristain, 2016). Adierazle sistemak, beraz, erakundeen praktika errealetatik horiek ezarritako helburu sozialetara gerturatzeko trantsiziorako tresna bat eskaintzen du, ibilbide orri bat, nahi bada.

Helburuen lorpen edo joera mailak neurtzeaz ari garelarik, ekonomia sozial eta solidarioan aurkitzen den eztabaidagai konkretu batekin topo egiten da: erakunde horien “balio soziala” edo “efikazia soziala” neurtu eta jakinarazi beharraren aferarekin, hain zuzen ere. Adierazle sistemaren funtzioa ezartzerakoan ez gara juxtu ebaluazioaren gaiaz mintzatzen ari, baina bai neurri batean ebaluazioaren inguruan sorturiko eztabaidaren marko teorikoaz. Eta honi loturik agertzen dira ekonomia sozialean planteatu diren tresna eta adiera ezberdin andana: ziurtagiri sozialak, zigiluak, auditoria edo balantze sozialak, kontabilitate soziala, inbertsioen itzulkin soziala (*social return*), iraunkortasun txostenak, GRI txostenak (*Global Reporting Initiative*), ISOak eta abar.

Gaia bere inguruabar partikularrean kokatze aldera: ekonomia sozialaren bueltako eragile guzti guztiek barneratua dute, nork bere erara, praktika errealean neurketa eta kontu ematearen gaia (Díaz *et al.*, 2012; Stievenart eta Pache, 2014; Marcuello, 2015; Retolaza *et al.*, 2016; Bassi eta Vincenti, 2015).

Adierazle sistema baten funtzionalitatea, helburu sozial gisa jarritako ezaugarriak erdiesteko tresna izatea da, horietara heltzeko trantsizio bide edo prozesu bokazio izatearena, hain zuzen ere. Ebaluazioaren gaineko ikuspegi ezberdinen arteko eztabaida, funtsean, Jarak (2012) ezartzen duen oinarritzko galderatik erator liteke: ebaluazio ariketa batek zer neurtzen ditu, prozesuak ala emaitzak?

Jarak (2012) argiro ezartzen du metodologia bakoitzaren funtzioa: ebaluazioaren egitekoa ez da prozesuak interpretatzea, lorturiko emaitzen lorpen maila baloratzea baizik, hastapenetan eginiko diagnostikotik eratorritako helburuak lorturiko emaitzekin zein punturaino bat datozen baloratzea, preseski. Autore honentzat, ordea, ebaluazio ez da emaitzen neurketa hutsa, eta era berean, beste prozesu batzuk aktibatzen ditu: ekintza hezitzaile bat da ebaluazioan parte hartzen duten parte hartzaile guztien ikasbide dena, eta era berean, ekintza lerro batzuen proposamenean amaitzen da, praktika konkretuak hobetze aldera.

Adierazle sistemaren tresnak ere ez du prozesurik interpretatzen (esperientzien sistematizazioak egiten duen legez) nahiz eta prozesu ezberdinak aktibatze lagungarri den. Ez du, orobat, emaitzen neurketa egitea bilatzen nagusiki. Bere xede nagusia ez baita inolaz ere ziurtagiri sozialen logikan jardutea, ez eta kanpo erakunde batek aitorturiko zigilu bat lortzera begira jardutea ere. Tresna honen helburua erakundeen baitan eraldaketa prozesuak xaxatzea da, prozesuak dinamizatzearen ideia gailentzen da emaitzen lorpenaren gainetik. Prozesu horien bitartez maila ezberdinetako helburuak lor litezke: hausnarketa kolektiborako esparruak sortzea, iparorratz funtzioa betetzen du lortu asmo diren helburuetarantz igarotzen laguntzeko, auto-ebaluaziorako tresna interesgarria izan daiteke baina baita prozesuen sistematizaziorako, proiektuen exekuzioa hobetzeko, ezagutza berriak sortzeko, lan taldean garatu eta lan taldearen gaitasunetan sakontzeko, identitate partekatuak sendotzeko, jasotzen joaten diren datuekin borrorak legitimatzeko, etab. (Begiristain, 2016).

Hortaz, hori guztia aintzat hartuta, adierazle sistema bat ezartzea ez da ebaluazio ariketa soil bat proposatzea. Zentzu horretan ekonomia solidarioko erakundeek eginiko auditoretza sozialeko dinamika eta logiketatik edaten badu ere, beste bide batzuk eskaintzen ditu.

Bestalde, adierazle sistema baten eraikuntza teorikoa eta aplikazio praktikoa egin liteke ikerketa-ekintza-parte hartzaile metodoen (Fals-Borda eta Rahman, 1991) bitartez ala ez, nahiz eta lehenaren filosofiak gertutasun handia duen bigarrenaren ikerketa ikuspegiarekin. Izan ere adierazle eraikuntza eta praktika prozesua erreflexiboa,

sistematikoa eta kontrolatua izan daiteke, eta ekintza ere ezagutza iturri izan daiteke non komunitateko kideek subjektu gisa parte hartuz garatu daiteke (Fals-Borda eta Rodríguez-Brandao, 1987; Jara, 2012 eta 2018; Streck eta Jara, 2015). Dena den, prozesu hauek eskatzen duten lanketa sakona onartu behar da, eta horrek adierazle sistema ariketa tresna soil bat izatetik harago ulertzea eskatzen du.

Jarraian zehaztuko den adierazle sistemaren eraikuntza prozesuak ikerketa-ekintza-parte hartzaileko prozesu bat jarraitu du teoriko mailan. Bere osotasunean garatzeko maila praktikoan balioztatu eta horrek komunitatearen parte hartzearekin sortu ahal dituen eraldaketak identifikatu eta lantzea eskatuko luke. Beraz, lehen hurbilpen bat gauzatu dela esan daiteke, ikerketa eginez, ekintzak gauzatuz eta modu parte hartzailean jorratuz, horrelako prozesu batek eskatzen dituen irizpideak zainduz. Etorkizunean, adierazle sistemaren neurketa ezberdinak egingo dira balioztatzea egiteko.

3. EKINTZAILETZA SOZIAL KOOPERATIBORAKO ADIERAZLE SISTEMA: *KNOW-HOW-A* LANTZEN GIPUZKOAKO KOOPFABRIKAKO KASUTIK ABIATUTA

3.1. Ekonomia Sozial eraldatzailearen eta ekintzailtza sozial kooperatiboaren testuingurua Gipuzkoan

Ekonomia sozial eraldatzailearen paradigmara hurbiltzeko ekintzailtza sozial kooperatiboentzako baliagarria izan nahi lukeen adierazle sistema da jarraian aurkeztzen dena. Adierazle sistema honen eraikuntza Olatukoop¹⁰ sarean biltzen diren kooperatiba ezberdinetako kideekin modu parte hartzailean jorratu da, horiek baitira beraien praktiken gainean gorpuztu eta gizarteratu dutenak Euskal Herrian ESEren proposamena. 6 urte bete berri dituen sare hau, lau printzipio irekieren gainean oinarritzen da¹¹, eta sare

¹⁰ Olatukoop zer den aurkeztzen duen bideoa: <https://olatukoop.eus/aurkezpena/>

¹¹ Komunitatea osatzen duten kideek, autoeraketa posible egiten duten erakundearen jabetza eta erabakitzeke ahalmen osoa dute, demokrazia ekonomikoaren eta pertsona bat bozka bat irizpideei jarraituz. Komunitatea osatzen duten kideek, autokudeaketarako beharrezko informazioa, ezagutzara, kudeaketa datuetara, baliabideetara eta horien erabilerara atzipen osoa eta zuzena izango dute, gardentasun irizpideekin bat eginez. Komunitateak, beharrezko baliabide guztiekin, elkartasun pertsonala zein

honetan biltzen diren erakundeek beren burua ekonomia sozialean kokatzeaz harago, horien izaera eraldatzailean jarri nahi dute indargunea. Halako moduz ze gizarte eraldaketa bat begira lanean diharduten enpresa komunitario gisa definitzen baitute beren burua. Olatukoop-en lan lerro nagusietako bat ekintzailatza kooperatiboaren sustapenean oinarritzen da, eta Koopfabrikan gorpuzten da nagusiki lan lerro hau.

Koopfabrika¹² Gipuzkoako lurraldean ekonomia sozial berria eta ekintzailatza soziala sustatzeko eskaintzen den programa bat da, Mondragon Unibertsitateko Lanki ikerketa Institutua¹³, Olatukoop sarea eta UPV/EHUko Gezki ikerketa institutuaren¹⁴ artean antolatua, Beterri-Buruntzako Garapen Agentziarekin lankidetzan eta Gipuzkoako Foru Aldundiaren laguntzarekin. Erakunde publiko, unibertsitario eta kooperatiboaren arteko lankidetzak egitasmo honen bidez ekintzailatza kooperatiboak modu kolektibo eta lurralderatuan eraikitzea da egitasmoaren xede nagusia.

Koopfabrikaren programaren baitan ekintzaile zein bidelagunentzako prestakuntza teoriko zein praktikoa eskaintzen da, ekintzailatza egitasmoen akonpainamendu indibidualizatua eskaintzen da bidelagun sare baten bitartez, eta esperientzia berri horiek lurraldean txertatu eta horien artean saretzen laguntzeko dinamikak ere bultzatzen dira. Programa osatuz, sorturiko esperientzia eta tresnen hobekuntzarako sistematizazio eta ikerketa dinamikak bideratzen dira, adierazle tresna honen proposamena izanik lan lerro horretako emaitzetako bat.

Adierazle sistemaren eraikuntza prozesua Koopfabrikan diharduten unibertsitateko ikertzaileen eta Olatukoopeko kooperatibisten artean garatu da modu kolektiboan, KoopFabrika programaren ekosistemaren baitan unibertsitatetik planteaturiko ikerketa

komunitarioa sustatuko ditu, aberastasun banaketa orekatua eta autonomia irizpideei jarraikiz. Komunitateak, ondare komuna eta iraunkortasuna sustatzeko konpromisoa hartuko du, bere komunitatearentzat, inguruko sarearentzat eta bere ekimenak gauzatzen dituen jendartearentzat ongizatea bilatzeko ardura ere. (<https://olatukoop.eus/oinarri-irekiak/>)

¹² KoopFabrika: www.koopfabrika.eus

¹³ Lanki Ikertegia: <https://mukom.mondragon.edu/lanki/>

¹⁴ Gezki Institutua: <https://www.gezki.eus/>

egitasmo gidatu batetik abiatuz, eta Olatukoopeko kideen balioztatze dinamika eta horien itzultze dokumentu ezberdinen lanketa bidez.

Egitasmoak ikerketa kualitatiboko teknika ezberdinak baliatuz, ezagutzaren sorkuntza partekatu eta kolektiboa ahalbidetzea izan du xede, unibertsitateko ikerketa ezagutzak kooperatibisten ezagutza praktikoeekin uztartuz.

3.2. Metodologia eta adierazle sistemaren eraikitze prozesua

Adierazle sistemaren eraikitze prozesuari dagokionez, jarraitu den prozesu metodologikoak helburu honekin eginiko beste ikerketek duten logika bera jarraitu du (Yakovleva eta Flinn, 2004; Fritz eta Matopoulus, 2008; Matopoulus eta Bourlakis, 2010; Defourny eta Nyssens, 2013; Lammerts van Bueren eta Blom, 1997). Prozesu horien egokitzapena burutu da, beti ere ESE ikuspegia eta helburuak izanik jomugan. Beraz, mailaz maila helburuak, irizpideak eta adierazleak sortzen joan dira. Nahiz eta kontzeptu horien (helburuak-irizpideak-adierazleak) definizio anitz topatu ahal dira, ikerketari egokituz horrela erabiliko dira:

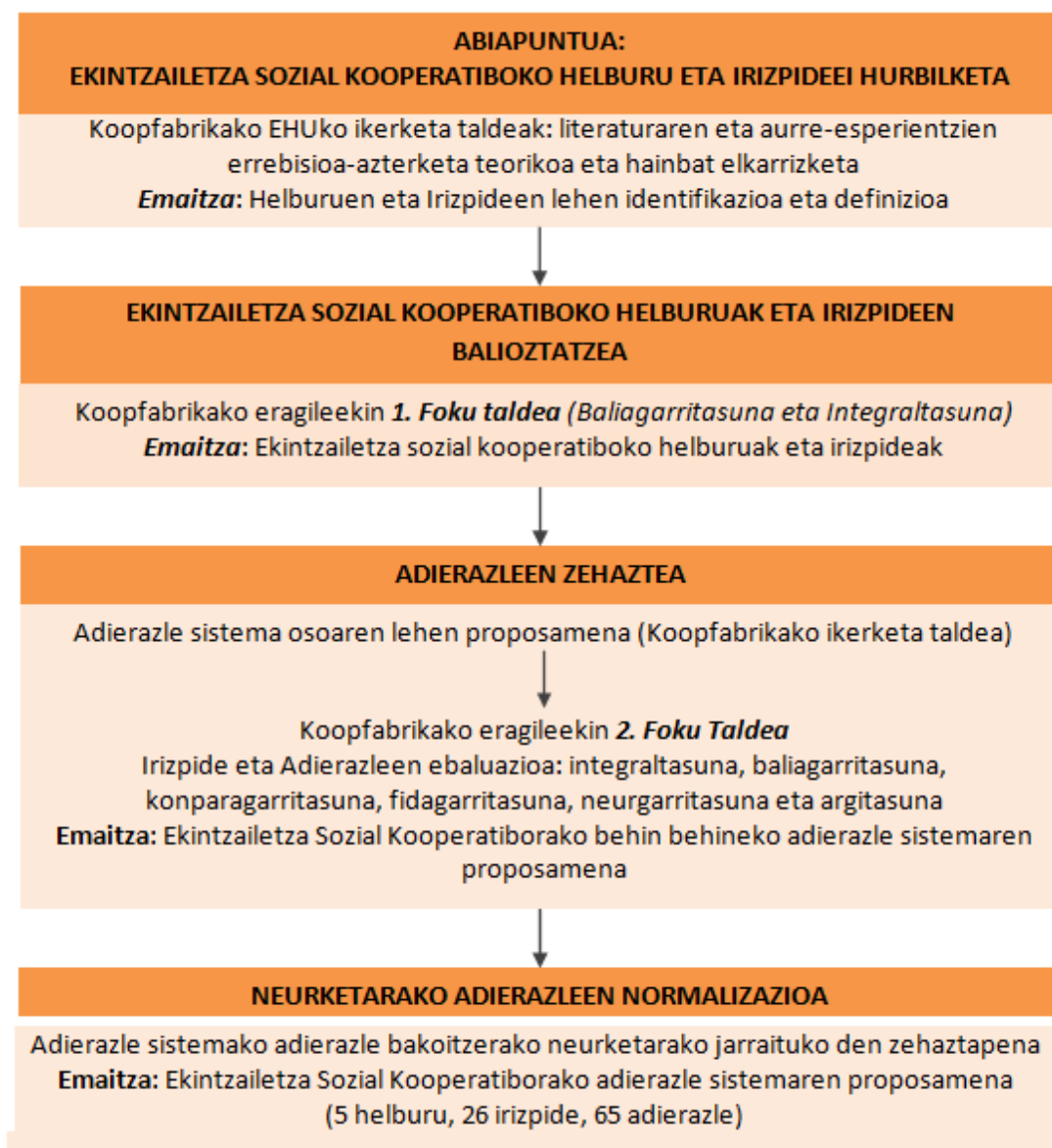
- Helburua: lehenengo maila da eta ekimen sozial kooperatibo batek zein helburu dituen jasotzen ditu, ESE ikuspegitik. Horrela, helburua oinarritzko araua litzateke ESE printzipioen aldeko azterketa eta ekintza bideratzeko.
- Irizpidea: helburu horiek lortzeko zer landu/garatu behar den jasotzen du, hau da, helburuak betetzen direnean ekintzailatza sozial kooperatiboko proiektu batek sortzen dituen emaitzak dira. Horrela, irizpideek oinarritzko helburuak eramaten dituzte proiektu bakanetara; beraz, helburuak baino zehatzagoak dira, eta, ondorioz, adierazleekin lotzeko errazagoak.
- Adierazlea: irizpidearen betetze maila neurtzeko eta ebaluatzeko izaera anitzeko aldagaiak dira. Aukeratutako ekintzailatza sozial kooperatiboko proiektu batek ESE printzipioak azaltzen duten adierazle-multzo esanguratsuak izan behar dute.

Abiapuntutik oso presente izan da, ezarritako helburu, irizpide eta adierazle multzoak zenbait irizpide metodologiko asebate behar lituzketela, besteak beste: integritasuna, baliagarritasuna, konparagarritasuna, neurgarritasuna, argitasuna eta fidagarritasuna (Bell eta Morse, 2008; Singh *et al.*, 2012; Begiristain, 2016).

Adierazle sistema honen eraikuntza prozesua bost urrats nagusitan garatu da. Une bakoitzean erabilitako metodologia fase bakoitzaren helburu eta beharrei egokitu da. Honela, zenbait unetan teknika nagusiak literaturaren berrikusketan eta ikertzaileen aurrezagutzan oinarritu badira ere, behaketa parte hartzailearen bitartez jasotakoekin ere (Flick, 2004), beste zenbait fasetan sakoneko elkarrizketa eta focus *group* tekniken bitartez bilatu izan da eragileen (*practitioners*) aldetik jaso beharreko balioztatze bidez. Aukeraketa metodologikoa egiteko literaturaren gomendioak jarraitu dira (Flick, 2004; Marshall eta Rossman, 2011). Guztiarekin, barne tekniken erabilpenarekin, triangulazio metodologikoa bermatu da (Denzin eta Lincoln, 2012) –literaturaren berrikusketa eta behaketa partehartzailea, sakoneko elkarrizketak eta focus groupak–.

Jarraitutako prozesu metodologikoa jasotzen da ondorengo irudian.

2. Irudia. **ADIERAZLE-SISTEMA PROPOSAMENAREN ERAIKUNTZAN JARRAITUTAKO PROZESU METODOLOGIKOA**

Iturria: Egileek egin.

3.3. Ekintzaietza sozial kooperatiborako adierazle sistema: Eraitzen interpretazioa

ESeren paradigmatic eta KoopFabrikako ekintzaietza sozial kooperatiboa ulertzeko modutik abiatuta eta azaldutako prozesu metodologikoari jarraituz Ekintzaietza sozial

kooperatiborako adierazle sistemaren behin betiko lehen proposamena jasotzen da 1. Taulan. Horretarako, adierazle sistemako helburu bakoitza definitua izan da, honi loturiko irizpideekin batera. Horrela osatzen dira landutako bost helburuak: 1) Lanaren Burujabetza; 2) Ekimen kolektiboa; 3) Lurraldea eta eraldaketa soziala; 4) Bizitza Iraunkorra (Oreka Ekologikoa eta Bizitza Erdigunean); eta 5) Iraunkortasun Ekonomikoa.

1. Taula. EKINTZAILTZA SOZIAL KOOPERATIBORAKO ADIERAZLE SISTEMA

HELBURUA	IRIZPIDEA	ADIERAZLEA
LANAREN BURUJABETZA	LAN KONTZEPTUA	Lanaren zentzua
		Lan anitzen aitortza
		Lan kolektiboa
	LAN AUTOERATUA	Atxikipen librea
		Bazkide kopurua
		Diru laguntza publikoak
		Kide langileen ekarpenak
	PARTE HARTZE INTEGRALA, DEMOKRATIKOA ETA INKLUSIBOA	Erabakitzea kudeaketan
		Egitura demokratiko eta inklusiboak
		Boluntarioritza eta kideztza komunitarioa
EKIMEN KOLEKTIBOA	GARDENTASUNA	Informazio gune horizontalak eta irekiak
		Informazioa helarazteko prozedurak
	BANAKETA JUSTUA	Emaitza ekonomikoen banaketa kideen artean
		Ekitatea soldatan
	BERDINTASUNA	Emakume eta gizonezkoen soldaten aldaera
		Gaitasunen garapenerako formakuntza eta akonpainamendua
LURRALDEA ETA ERALDAKETA SOZIALA	IZAERA POLITIKOA	Emakumeen edo menderatze arriskuan dauden pertsonen garatzeko eta integratzeko aukera
		Lurraldeko gobernantza maila desberdinetan hobekuntza prozesuak
	INTERKOOPERAZIOA ETA IZAERA BANATUA	sustatuko dituzten ekintzak
		Intzidentzia politikoaren hedapena gizarte sareetan eta hedabideetan
		Erosketak "merkatu sozialean"/ ESE mugimenduan edo tokiko hornitzaileei
		Salmentak merkatu sozialean / ESE mugimenduan
		ESEko eragileekin lankidetzat eta heste-soziala
		Interkooperazioaren dimentsio politikoa

BIZITZA IRAUNKORTASUNA		SOZIALIZAZIOA ETA HERRIKORTASUNA	ESEarekin sentsibilizazioa eta formazioa Ondare komunari ekarpena
		TOKIKO KULTURA	Tokiko jakintza berreskuratzea eta sustatzea helburua duten ekimenak Euskaraz bizitzea
		GIZARTE BEHARRAK ETA EKINTZAIETZA	Ekintzailatza proiektuen dinamizazioa Gizarte bazterketan diren pertsonen laneratzea
			Hondakinen gutxitzea eta birziklatzea Energia berriztagarrien erabilpena (propioak edo kanpokoak) Alperrik galtzeko ondasunen gutxitzea edo berbalorizazioa Merkaturatze bide laburren erabilpena Merkaturatze bide laburren garrantzia Karbono isurketen murrizketa duen logistika edo banaketa sistema
	OREKA EKOLOGIKOA	BALIO KATEAN KARBONO AZTARNA	
		JARRERA EKOLOGIKOA	Biodibertsitatea eta baliabide naturalen mantentzea eta zaintzea ikuspegia duten praktiken erabilpena Ekologia gaitan barne eta kanpo ekintza eta sentsibilizazioaren sustapena
	BIZITZA ERDIGUNEAN	PAREKIDETASUNA LANEAN ETA ERABAKIETAN	Emakume kopurua Emakumeak botere postuetan Emakumeak lan ez ordainduetan
		ROL ETA LAN BANAKETA	Emakumeen parte-hartzea bileretan Rol eta lan banaketen berrikusketa Emakumeen parte-hartzea bozeramailetzan
		DENBORAREN KUDEAKETA	Ordutegien zaintza eta malgutasuna Lan produktibo eta erreproduktiboaren banaketa
		EMOZIOEN ETA GATAZKEN KUDEAKETA	Emozioen eta gatazken lanketa Langileen bizitzaren eremu ezberdinen arteko lotura
		JARRERA FEMINISTA, DEKOLONIALA ETA EZ ARRAZISTA	Hizkuntza inklusiboa Zapalkuntza anitzen kontzientzia eta lanketa konprometitua
		BIZIGARRITASUNA	Behar materialen asetzea: dirutan Behar materialen asetzea: ez dirutan Behar ez materialen asetzea
	IRAUNKORTASUN EKONOMIKOA	EGONKORTASUN EKONOMIKOA	Proiektuaren biziraupena Aldagai ekonomikoaren jarraipena Kostuak estaltzen dituen prezioa Plangintza operatiboa Plangintza estrategikoa
		ERRESILENTZIA ETA DIBERTSIFIKAZIOA	Produktu eta zerbitzuen dibertsifikazioa Proiektuaren erresilientzia

		Sarreraren jatorri dibertsifikatua
		Interkooperazioaren ekarpen ekonomikoa
	FINANTZA KUDEAKETA ETIKOA	Mailegu eta zerbitzu etikoen datuen oreka
		Gordailu etikoen datuen oreka
	BARNE BERRIKUNTZA	Barne berrikuntzaren lanketa eta emaitzak
	HARREMAN EZ MERKANTILIZATUAK	Ekonomia ez merkantilizatuaren sustapena
		Interes talde guztiekin bidezko harremana

Iturria: Egileek egina.

Horrela, Ekintzailatza sozial kooperatiboko adierazle sistemaren proposamen honen osotasunaren lehen argazkia emate aldera, lehenik nabarmendu nahi genuke helburu gehienek enpresen barne antolakuntzako dimentsioei erreparatzen dietela nagusiki, nahiz eta hirugarren helburuak (Lurraldea eta eraldaketa soziala) esplizitatzen duen erakunde horiek *ad extra* lurraldeko eraldaketa sozialeko prozesuetan izan beharreko jarrera. Lurraldearekiko konpromiso hori ESEko egitasmoei aitortzen zaien izaera politikotik eratortzen da, eta lurralde garapeneko esparru ezberdinetan eragitea du xede: dela hizkuntza praktikan, dela tokiko kulturaren, dela gizarte beharrian, edo dela ESEko bestelako erakundeekin indartu beharreko saretze eta interkooperazio dinamikan.

Barne dimentsioen ezaugarritzea, berriz, helburu nagusi hauen gainean eraiki da: enpresa hauen jabego egiturak (eta beraz erabaki hartze prozesuak) lanaren burujabetzan oinarritzen diren egitura kolektiboen bitartez gauzatzen dira, eta horien iraunkortasun ekonomikoa ziurtatzeaz bat, esfortzu berezia egin nahi da bizitzaren iraunkortasunean positiboki eragiten duten praktikan sakontzeko, alegia, erakunde horien oreka ekologikoa hobetuz eta bizitza erdigunera ekartzeko politikan sakonduz.

Esan bezala, ESEko esperientziek zein KoopFabrikaren baitan sustatzen diren ekimenek lanaren burujabetza dute oinarri, hau da, enpresan lan egiten duten pertsonak dira baliabide produktiboen jabe eta erabaki hartzaile nagusiak. Helburu hau gorpuzten duten irizpide nagusiak autoeraketa maila eta pertsona guztien parte hartze integral mailan gorpuzten dira, eta era berean, lanaren kontzeptua bera ere birformulatzeko bide eman nahi da: lana bizitza proiektu gisa ulertzeaz batera, lan mota ezberdinei (produktibo zein erreproduktiboei) aitortza egin nahi baitzaie. Oinarrian, lanaren burujabetzaren

kontzepzio Arizmendiarra dago, Joxe Azurmendik teorizatua, halere, pertsona burujabeak proiektu kolektiboetan eta antolaketa demokratikoz erabakimenduna sustatzeaz gain lanaren zentzu berri bat emateko saiakera dago.

Lanaren kontzepzio burujabeari estuki lotzen zaio bigarren helburua ere (Ekimen Kolektiboa): izaera kolektiboa landu eta indartzearena, hain zuzen ere. Honela, ESE paradigmaren baitan diharduen jarduera ekonomiko bat “norbere kontura diharduen” negozio batetik bereizten duena horixe bera litzateke: talde izaera. Talde izaera hori lantzeko hiru irizpide nagusi ezarri dira: informazio gardentasuna, errenta eta emaitzen banaketa justua eta berdintasun praktikak bideratzea zapalkuntza ardatz ezberdinetan. Lurraldeko eraldaketa prozesuetan txertaturiko enpresa kolektibo eta burujabe horiek, azkenik, bi dimentsio ekonomiko maila berean jarri eta aldi berean bete edo uztartzea dute xede: iraunkortasun ekonomikoa eta bizitzaren iraunkortasuna, hain zuzen ere.

Iraunkortasun ekonomikoak ohiko parametro estandarizatuari erantzuteaz batera (kostuen kontrola, plangintza estrategiko eta operatiboen lanketa, produktu eta zerbitzuen dibertsifikazioa, etab.). ESEri loturiko bestelako praktika ekonomiko batzuk ere barneratzen ditu, hala nola: finantza etikoen erabilera, harreman ez merkantilizatuen sustapena, edo interkooperazio praktiken ondorio ekonomikoak neurtzea.

Enpresa munduan erabiliagoak diren parametro ekonomiko horiei bigarren adierazle multzo handi bat erantsi nahi zaie: bizitzaren iraunkortasunean laguntzen duten parametro ekonomikoena, hain zuzen ere. Bizitzaren iraunkortasuna bere adiera bikoitzetik jorratzen da: oreka ekologikoaren ikuspegitik eta zaintzen ekonomiaren ikuspegitik. Lehen honen neurketa enpresak bere balio katean uzten duen karbono aztarnaren analisisian oinarritzen da, eta energia eta materialen erabilpen eta trataera (berrerabilpena, hondakinen kudeaketa, etab.) aztertzeaz gain, merkaturatze bide laburren aldagaia kontrolatzea du xede.

Zaintzaren ekonomiaren ikuspegitik aldiz, erakundearen egunerokoan agertzen diren praktika patriarkalen ardatzak aztertu eta alderantzikatu nahi dira, ikuspegi integral batetik: erabakiguneen parekidetasun maila, rol eta lanen banaketa, denboraren

kudeaketa, emozio eta gatazken kudeaketa, jarrera feminista eta bizigarritasunari loturiko adierazleak landuz.

Esan bezala, helburu horiek lortzeko zein aspektu landu edo garatu daitezkeen kontsideratuz proposatzen da oraintxe xehatu den irizpide zerrenda hori, eta irizpide hauei lotzen zaizkie, horiek neurgarri egiteko helburuz, adierazle konkretuak. Adierazleak finkatzerako orduan, bi ariketa burutu dira: alde batetik adierazle bakoitzaren neurgarritasuna eta argitasuna fintzeko, adierazle bakoitza zein galderaren bitartez neur litekeen zehaztu da. Azkenik, galdera horri erantzuteko neurgailua edo neurketa unitatea ere proposatu da adierazle bakoitzarentzat.

Komeni da azken ohartarazpen batzuk egitea adierazleen neurgarritasunaren inguruan. Izan ere, adierazleei loturiko galdera batzuk modu kuantitatiboan erantzun litezke, bestetarik ordea modu kualitatiboan, adierazle sistemaren izaera sistemiko eta anitzaren ondorioz. Beraz, adierazleak ez dira unitate berdinetan ez neurtu ez adierazten. Hau, neurgaitzgarritasunaren kontzeptuarekin lotu daiteke (Munda, 2005), bai teknikoa bai soziala. Nolanahi ere, datuak aztertzeko eta konparatzeko moduan jartzeko helburuz, adierazleen balioak erantzun ordinal baten eskalara bihurtzea aurreikusten da bere fase praktikorako (Singh *et al.*, 2012; Yakovleva, 2007), Likert eskalak baliatuz 0-5 tarteko balioak honako hau adierazten dutelarik: adierazlearen inguruko daturik edo informaziorik ez dugu (0), ekarpen oso baxua (1), baxua (2), ertaina (3), altua (4) edo oso altua-bikaina (5) egiten dela. Beraz, azterketan adierazle bakoitzean balio bakoitzerako beharrezkoa da ebaluazioaren esanahia adierazten da. Horrela, eskala horretan eta adierazle bakoitzerako ekintzailtza kooperatiboko esperientzia bakoitzaren emaitzak grafiko erradialean jasoko lirateke bere erabilpen praktikorako, nahiz eta azterketa honetan erabilpen praktikoa hau ez den gauzatu.

4. EZTABAIDA ETA ONDORIOAK

Eztabaida ezberdinak antolatu eta ordenatzeko asmoz, adierazle sistema honen inplikazio teoriko eta praktikotik jarriko da arreta, bereziki erreparatu nahi zaio tresna honek ekonomia sozial eraldatzailearen paradigmatik egindako ekarpenari.

Adierazle sistema hau, arestian jorraturiko hurbilketa teorikoan agertu diren zenbait hutsune eta erronkari heltzeko bokaziotik sortu da. Gizarte ekintzailetzen teorian Young-ek irekitako “jokabideen teorian” beste aletxo bat ezartzen du, jadanik eginiko aurkikuntza batzuk berretera mugatuz: ekintzailetzen izaera kolektiboa azpimarratuz, horietan kausi daitezkeen logika pluralak (merkatuzkoak eta ez merkatuzkoak) barnebilduz, eta saretze eta interkooperazio mekanismoen garrantzia berretsiz, besteak beste.

Gizarte ekintzailetzen inguruko korpus teorikoaz gain, proposatzen den tresnak ekonomia sozialaren inguruko eztabaida teorikoan eragin nahi luke. Ekonomia sozialeko erakundeen elementu bereizgarria horien konpromiso sozialaren derrigorrezkotasunean oinarritzen denez, erronka garrantzitsua sortzen da helburu sozial horien zehaztapen, definizio eta operatibizazioari dagokionean. Arestian ikusi denez, ekonomia solidarioak proposatzen duen berrikuspenetik bi dira ekonomia sozialari egozten zaizkion herrenak: erakundeon praktika errealak bere erretorikarekin lerrokatzeko estrategia eta tresna konkretuen gabezia, batetik; eta horien engaiamendu politikoaren ahultzea, bai barne dimentsioari dagokionean (demokrazia erreal falta) bai eta gizarteari eginiko ekarpenean ere (gizarte eraldaketarako eredu argi baten falta).

Proposatzen den adierazle sistemak, aurreko atalean garatu den edukietan oinarri hartuz, bi eztabaida teoriko horietan egin nahi luke bere ekarpena.

Alde batetik, helburu sozialak hobeto zehaztu, eta horiei loturiko neurgailuen bidez, helburu horien lorpen mailan hobekuntzak egiteko bide eman nahi du. Prozesu eraldatzaileak sustatzen lagundu nahi luke, emaitzak bilatu asmo diren helburuetara gerturatzen joan daitezen.

Beste aldetik, ekonomia sozialaren dimentsio politikoa indartzeko ere baliagarri izan nahi luke, honen funtzio eraldatzaileari arlo, eduki eta zeregin konketuagoak ezartzen baitizkio, halako moduz ze, ekonomia sozialeko erakundeetatik bultzatu nahi den gizarte eraldaketa eredua itxuratzen lagundu baitezake. Horretantxe suma liteke ekonomia sozial eraldatzailearen indargunea bera: ekonomia sozialak eragile berezitu gisa proposatzen

duen gizarte eraldaketa ereduaren konkrezio handiagoan, hain zuzen ere. Lanaren burujabetza, bizitzaren iraunkortasuna, izaera kolektiboa eta lurralderatua... ezaugarri horiek guztiak, egungo bestelako zenbait korrante kritikorekin sintonian egoteaz bat, baliagarriak suerta litezke jendarte guztiarentzat bilatu asmo den gizarte eraldaketaren egitasmoa ezaugarritzeko, edukiz osatzeko, azaltzeko eta mamitzeko.

Bistakoa da proposamen hau ez dela hutsaren gainean sortua izan. Esperientzia ezberdinen arteko osagarritasuna dago guzti honen azpian. Alde batetik, Arrasateko Kooperatiba Esperientziaren ibilbide kooperatiboaren oinarriak eta argi ilunak, bestetik, Olatukoop Sarearen sei urteko ibilbidea, eta azkenik KoopFabrikako hiru edizioetako gorpuzkera praktiko-teorikoa.

Adierazle sistemako ezaugarri eta elementu askok lotura zuzena dute esperientzia kooperatiboa elikatu izan duten printzipioekin, lanaren burujabetza, antolaketa demokratikoa izaera kolektiboa edo gizarte eraldaketa, nagusienak aipatzearren; bestetarik, ordea, asko zor diote berriagoak diren ekonomia solidariotik zein ekonomia feministatik eginiko hainbat saiari, enpresen kudeaketa mailan kezka ekologiko zein feministak txertatzeko egindako ahaleginari, edo finantza etikoen erabilerari, zenbait aipatzearren.

Adierazle sistema honen bokazioa izan da KoopFabrikaren praktikan egiten dena jasotzea, ordenatzea eta elementu neurgailuetan zedarritzea. Bokazio horretan, tradizio kooperatibo luzeagoko elementu eraldatzaileak berreskuratzeko inpultsua dago, gaurkotasuna dutelako eta sakonean pertsona eta komunitatea daudelako. Dena den, eta horiek ekonomia solidarioaren proposamen ekonomiko alternatiboekin eta ingurumenaren zaintza zein ekonomia feministak proposatzen dituen elementu berri eta gaurkotuekin uztartzeko edo osagarritzeko ahalegina egiten da.

Gogoetan beste koska bat igoz, adierazle sistema honek mahai gainean jartzen ditu ezagutza zientifikoaren sorkuntzari loturiko beste zenbait eztabaida epistemologiko ere. Nagusiki ekonomia sozial eraldatzailearen ekarpen teorikoa, praktika errealetatik eraikitzen doanaren konstatazioa jartzen du agerian. Nekez uler litezke adierazle

sistemako elementu ezberdinak Koopfabrikako programaren baitan bizitako prozesu eta eztabaidetatik aparte. Ekonomia sozial eraldatzailearen paradigma bera, etengabeko eraikuntzan den proposamena da, praktika sozialetik eraikia, eta adierazle sistema hau bezalako ekarpen metodologikoen bitartez indartua eta sostengatua.

Lan honen inplikazio praktikoei dagokienean berriz, eta horiek azken gogoeta honekin kateatuz, adierazle sistemak bi zentzutako inplikazioak dituela esango genuke: teoria eraikitzen lagun dezakeen moduan lagundu nahi baitu gizarte eraldaketarako paradigma bat erakunde mailan gorpuzten, kudeaketa mailara jaisten, operatibizatzen. Horixe da eragin nahi lukeen inplikazio praktiko behinena. Erabilgarri izatea, kudeaketa mailan. Ekintzailatza kooperatiboko erakunde zein proiektu kolektiboek barrura begirako elementuetan hobekuntzak egiteko eta sortze bidean diren ekimen ekonomikoetan adierazle sorta osoa presente izanik erabakiak eta norabide bat hartzen laguntzea barne zein dimentsio sozial eraldatzaileagori dagokienean.

Erabilgarritasun praktiko horrek luzera seguruenez, elementuak edo arloak gehitzea ekarri beharko luke. Esperientzia ezberdinen metaketatik adierazle sistema bera ere moldatu beharko da, funtzionalitate berriak bilatuz eta bertsio praktikoak sortuz. Marko moduan ulertuta arlo batean zein bestean sakontzeko argia emateko ere baliagarri izan daiteke zenbait kasutan. Zentzu horretan, gorago aipatutako memoria kooperatibo alternatiboaren errelatoaren ebidentzia jasotzeko eta errealitatea eraikitze bitarteko baliagarria izan daiteke, beste ekonomia baten –sistema kapitalista gainditu eta ordezkatzeko dituen helburuak dituen– eraikuntzan integritasuna, sendotasuna eta zehaztasuna eta bideragarritasuna emango duten proposamenak behar direlako. Beraz, orainaldiko bitartekoa eta etengabeko eraikuntzan jarraitu dezakeen tresna praktiko zein teorikoa da.

Dena den, aurkezten den adierazle sistema honek ere baditu, bere mugak. Lehen proposamen bat baino ez dela, honen balioztatze praktikoa gauzatzeke dago. Adierazle sistema hau ekintzaile kooperatiboko esperientzietan edo erakundez erakunde aplikatu beharko litzateke eta balioztatze horrek berebiziko garrantzia dauka proposaturiko adierazle zerrendaren behin betiko bertsioa finkatzeko. Balioztatze horretan zorrozuta

geratuko litzateke adierazleen neurgarritasun, fidagarritasun, argitasun edo konparagarritasuna. Zentzu horretan, maila teorikoan landutako fase honetako bigarren Fokus Taldean identifikatuak geratu dira zein adierazlek sor zitzaketen arazo gehien. Behar beharrezkoa da hortaz, azken balioztatze hori burutzeko adierazle bakoitzari dagokion fitxa espezifikoa burutzea, non jasoko baitira, behin betiko, besteak beste: adierazlearen definizio zehatza, dagokion irizpidea, ebaluazio modua eta emaitzen interpretaziorako neurketa unitatea¹⁵.

Horrez gain, eta lehen proposamen honekin eginiko bideari esker, fokus taldeetan nabarmendu zen proposaturiko adierazle sistema orokorretik bestelako bertsio sinplifikatu edo laburragoak egiteko aukera ere baliagarria litzatekela, tresna honi eman dakioken funtzionalitate ezberdinetara egokituz.

ERREFERENTZIA BIBLIOGRAFIKOAK

ANDERSSON, F. (2013): “Studying Nonprofit Entrepreneurship from a Behavioral Perspective” en Young, D. R.(ed.), *If Not for Profit, for What?*, Georgia State University, 21-25, Atlanta.

AUTONOMIA SUR (2017): *Soberanías y prácticas socioeconómicas para la transformación*. Documento 14. Autonomia Sur, Sevilla.

BACQ, S.; JANSENN, F. (2011): “The multiple faces of social entrepreneurship. A review of definitional issues based on geographical and thematic criteria”, *Entrepreneurship and Regional Development*, 23(5-6): 373-403.

BASSI, A.; VINCENTI, G. (2015): “Toward a new metrics for the evaluation of the social added value of social enterprises”, *CIRIEC-España, Revista de Economía Pública, Social y Cooperativa*, 83: 9-42.

¹⁵ Ikus, zentzu honetan Begiristainek (2018) eginiko ariketa elikagai ekologikoen banaketa politikarako eginiko adierazle sistema agroekologikoen proposamenean.

BEGIRISTAIN, M.; LANDETA, J.; MEDIANO, L. (2016): “Nekazaritzako elikagai ekologikoen banaketa politika iraunkorra: adierazle sistema agroekologikoaren proposamen praktikoa”, *Enpresen Zuzendaritza eta Administrazio Aldizkaria*, 23: 13-35.

BOUCHARD, M. (coord.) (2010): *The Worth of the Social Economy: An International Perspective*, Peter Lang Publishing, Berna.

CORAGGIO, J.L. (2016): “La economía social y solidaria (ESS): niveles y alcances de acción de sus actores. El papel de las universidades”, en Puig, C. (ed.). *Economía Social y Solidaria: conceptos, prácticas y políticas públicas*, Hegoa, Bilbao.

CHAVES, R.; MONZÓN, J.L. (2018): “La economía social ante los paradigmas económicos emergentes: innovación social, economía colaborativa, economía circular, responsabilidad social empresarial, economía del bien común, empresa social y economía solidaria”, *CIRIEC- España, Revista de Economía Pública, Social y Cooperativa*, 93: 5-50.

DE BRUIN, A.; SHAW, E.; LEWIS, K.V. (2017): “Traversing the Terrain of Context in Social Entrepreneurship”, *Entrepreneurship and Regional Development*, 29 (7-8): 575-585.

DEES, J.G.; ANDERSON, B. (2006): “Framing a theory of entrepreneurship: Building on two schools of practice and thought”. ARNOVA Occasional Paper Series: Research on Social Entrepreneurship: Understanding and Contributing to an Emerging Field, 1(3): 39-66.

DEES, G. (2013): “Social Entrepreneurship and the Legacy of *If Not for Profit, for What?*” en Young, D. R.(ed.), *If Not for Profit, for What?*, Georgia State University, 25-29, Atlanta.

DEFOURNY J.; NYSENS M. (2010): “Conceptions of Social Enterprise and Social Entrepreneurship in Europe and the United States: Convergences and Differences”. *Journal of Social Entrepreneurship*, 1(1): 32-53.

DÍAZ, M., MARCUELLO, C.; MARCUELLO, C.H. (2012): “Empresas sociales y evaluación del impacto social”, *CIRIEC-España, Revista de Economía Pública, Social y Cooperativa*, 75: 179-198.

ETXEZARRETA, E.; PÉREZ DE MENDIGUREN, J.C.; MORANDEIRA, J. (2014): “Sobre el concepto de Economía Social y su proceso de consolidación”, en Bretos, I.; Perez de Uralde, J.M. (eds.), *Economía Social Vasca y Crisis Económica. Análisis de su evolución socioeconómica entre 2009 y 2013*, OVES/GEEB. 11-17. Donostia-San Sebastián.

ETXEZARRETA, E.; PÉREZ DE MENDIGUREN, J.C. (2018): “Ekonomia soziala: Ikerketa-objektua eta analisirako lanabesak”, *Hegoak zabalduz*, 7: 1-26.

FALS-BORDA, O.; RODRÍGUEZ-BRANDAO, C. (1987): *Investigación Participativa*, Ediciones de la Banda Oriental, Montevideo.

FALS-BORDA, O.; RAHMAN, M.A. (eds.) (1991): *Acción y conocimiento: Como romper el monopolio con investigación-acción participativa*, CINEP, Santafe de Bogota.

FERNANDEZ, E. (2019): *El comunitarismo y el cooperativismo. La intercooperación como herramienta concetora hacia una Bizitza Bizigarria*, Master Amaierako Lana, Euskal Herriko Unibertsitatea.

FRUMKIN, P. (2013): “Dennis Young and Supply Side Theory” en Young, D. R.(ed.), *If Not for Profit, for What?*, Georgia State University, 31-38, Atlanta.

HANSMANN, H. (1980): “The role of nonprofit Enterprise”, *Yale Law Journal*, 89: 835-901.

JARA, O. (2012): “Sistematización de experiencias, investigación y evaluación: aproximaciones desde tres ángulos”, *Revista internacional sobre investigación en educación global y para el desarrollo*, 1:56-70.

—(2018): *La sistematización de experiencias: prácticas y teoría para otros mundos posibles*, CINDE, Bogota.

LAMMERTS VAN BUEREN, E.; BLOM, E.M. (1997): *Hierarchical Framework for the formulation of sustainable forest management standards. Principles criteria indicators*, The Tropenbos Foundation arg., Wageningen, NL

LAVILLE, J.L. (2015): *Asociarse para el bien común. Tercer sector economía social y economía solidaria*, Icaria, Barcelona.

LEVESQUE, B. (2003): “De la Economía Social a la Economía Solidaria y Plural”, *CRISES Etudes théoriques*, Quebec.

MARCUELLO, C. (2015): “Impacto económico y social de la economía social. Presentación del número”, *CIRIEC-España, Revista de Economía Pública, Social y Cooperativa*, 83: 5-8.

MATOPOULOS, A.; BOURLAKIS, M. (2010): “Trends in food supply chain management”, en Mena, C.; Stevens, G. (eds.), *Delivering performance in food supply chains*, Woodhead Publishing Series in Food Science, Technology and Nutrition, Cambridge.

MONZÓN, J.L. (2016): “La economía social en la literatura económica y en los hechos. 30 años del CIRIEC-España”, *Revista Ciriiec-Economía*, 88: 287-307.

MONZÓN J.L.; CHAVEZ, R. (2016): *Evolución reciente de la economía social en la Unión Europea*. CES/CSS/12/2016/23406. CESE (Comité Económico y Social Europeo)

MUNDA, G. (2005): “Measuring sustainability: a multi-criterion framework”, *Environment, Development and Sustainability*, 7(1): 117-134.

NAVEDA, A. (2016): “Auditoría social: más allá de la cuenta de resultados”, *Pueblos Revista de información y debate*, 71: 36-38.

PAOLILLO, J. (2018): *Construyendo una Economía social transformadora: la experiencia de Koopfabrika*, Master Amaierako Lana, Euskal Herriko Unibertsitatea.

PÉREZ DE MENDIGUREN, J.C.; ETXEZARRETA, E. (2015): “Ekonomia sozial eta solidarioa: zer da eta nola ulertzen da?”, *Gizarte Ekonomia Euskal Aldizkaria*, GEZKI, X urteurrena: 13-34.

—(2015): “Sobre el concepto de Economía Social y Solidaria: aproximaciones desde Europa y América Latina”, *Revista de Economía Mundial*, 40:123-144.

PÉREZ DE MENDIGUREN, J.C.; ETXEZARRETA, E.; GURIDI, L. (2009): “Ekonomia Soziala, Enpresa Soziala eta Ekonomia Solidarioa: kontzeptu ezberdinak eta eztabaida berbera”. *Ekonomia Solidarioaren Paperak*, 1: 1-41.

RAHMAN, M.A. (1991): “El punto de vista teórico de la IAP” en FALS-BORDA, O.; RAHMAN, M.A. (eds.), *Acción y conocimiento: Como romper el monopolio con investigación-acción participativa*, CINEP. 21-35. Santafe de Bogota.

RETOLAZA, J.L.; SAN-JOSÉ, L; RUIZ-ROQUEÑI, M. (2016): *Social Accounting for Sustainability: monetizing the social value*, Springer, Heilderberg.

SALAMON, L.M. (1987): “Of Market Failure, Voluntary Failure, and Third Party of Government Relations in the Modern Welfare State”, *Journal of Voluntary Action Research*, 16 (2):29-49.

SCHOCKLEY, G. (2011): “Schumpeter, Kirzner, and the Field of Social Entrepreneurship”, *Journal of Social Entrepreneurship*, 2(1): 6-26.

SINGH, R.K.; MURTY, H.R.; GUPTA, S.K.; DIKSHIT, A.K. (2012): “An overview of sustainability assessment methodologies” *Ecological Indicators*, 15(1): 281-299.

SPEAR, R. (2006): “Social entrepreneurship: A different model?”, *International Journal of Social Economics*, 33(5/6): 328-338.

STEINBERG, R. (2006): “Economic Theorys of Nonprofit Organizations” en Powell, W.W.; Steinberg, R. (ed.), *The Non-Profit Sector: a Research Handbook*, Yale University, 221-243, New Haven.

—(2013): “*If Not for Profit for What?* and the Frontiers of Nonprofit Sector Research en Young, D. R.(ed.), *If Not for Profit, for What?*, Georgia State University, 41-51, Atlanta.

STIEVENART, E.; PACHE, A.C. (2014): “Evaluer l’impact social d’une entreprise sociale: points de repère”, *RECMA, Revue Internationale de l’économie sociale*, 331: 76-92.

STRECK, D.R.; JARA, O. (2015): “Research, Participation and Social Transformation: Grounding Systematization of Experiences in Latin American Perspectives”, en BRADBURY, H. (ed.), *The SAGE Handbook of Action Research*, SAGE, 472-480, Dorset.

VILLALBA, U.; EGIA, A.; PÉREZ DE MENDIGUREN, J.C. (2019): “Sistemas Locales de Economía Social y Solidaria (SLESS)”, *UNTFSSERen Nazioarteko Konferentzia*, Ginebra.

WANDERLEY, F. (ed). (2016): *La economía solidaria en la economía plural: Discursos, prácticas y resultados en Bolivia*, Hegoa, Bilbao.

WEISBROD, B.A. (1975): “Toward a theory of the voluntary, non-profit sector in a three-sector economy” en Phelps, E. (ed.), *Altruism, morality and economic theory*, Russell Sage, 171-195, New York.

YAKOVLEVA, N.; FLYNN, A. (2004): “Innovation and sustainability in the food system: A case of chicken production and consumption in the UK”, *Journal of Environmental Policy & Planning*, 6(3-4):227-250.

YAKOVLEVA, N. (2007): “Measuring the sustainability of the food supply chain: a case study of the UK”, *Journal of Environmental Policy & Planning*, 9(1): 75-100.

YOUNG, D.R. (1983): *If not for profit, for what? A behavioral theory of the nonprofit sector based on entrepreneurship*, Lexington Books, Lexington.

—(2013): *If Not for Profit, for What?*. Georgia State University, Atlanta.